

MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI: ZAMONAVIY JAMIYATDA AHAMIYATI VA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Rahimova Dildoraxon Ulug‘bek qizi

Farg‘ona viloyati Rishton tumani

36-Davlat maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachisi

University of Business and Science universiteti

Maktabgacha va maktab ta‘limi fakulteti,

maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediasavodxonlik tushunchasi, axborot madaniyatining mazmuni hamda ularning ta‘lim jarayonidagi o‘rni yoritilgan. Mediasavodxonlikni shakllantirishning asosiy tamoyillari, yoshlarning axborot olamida ongli ishtirok etishlari uchun zarur kompetensiyalar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari bilan ishlashda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Maqola yakunida mediasavodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: mediasavodxonlik, axborot madaniyati, media makon, kritiklik fikrlash, axborot xavfsizligi, raqamli kompetensiya.

Kirish

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari insonlarning kundalik hayotida axborot oqimining keskin ortishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda har bir inson o‘z hayotining deyarli barcha sohalarida — ta‘lim, kasb, ijtimoiy munosabatlar va madaniy faoliyatda media vositalaridan faol foydalanadi. Shuning uchun ham mediasavodxonlik va axborot madaniyati zamonaviy jamiyatda eng muhim kompetensiyalardan biri sifatida qaralmoqda.

Mediasavodxonlik — bu odamning media mazmuni tushunishi, tahlil qilishi, baholashi, filtrlashi va mas‘uliyatli ravishda foydalanishi ko‘nikmalaridir. Axborot madaniyati esa shaxsning axborotni izlash, qayta ishlash, baholash, yaratish va tarqatish jarayonidagi madaniyati va mas‘uliyatini o‘z ichiga oladi.

Asosiy qism

Mediasavodxonlikning mohiyati va uning ahamiyati

Mediasavodxonlik — bu shunchaki media vositalaridan foydalanish emas, balki:

xabarlarning asl ma‘nosini anglash,

manipulyativ axborotdan himoyalanih,

feyk yangiliklarni ajrata olish,

media xabarlarning jamiyatga ta‘sirini tushunish,

mas‘uliyatli kontent yaratish demakdir.

Bugungi yoshlar ijtimoiy tarmoqlar, internet, televideniye, reklama, bloglar, podkastlar orqali ulkan axborotlar oqimida yashamoqda. Ularda kritiklik fikrlash rivojlanmagan bo'lsa, axborotdan noto'g'ri foydalanish ko'plab muammolarga olib kelishi mumkin: yolg'on axborotga ishonish, agressiv kontentdan ta'sirlanish, kibertahdidlar, fikr va dunyoqarashga bosim o'tkazilishi. Shu bois ta'lim muassasalari mediasavodxonlikni maktabgacha yoshdan boshlab shakllantirishi zarur.

Axborot madaniyati tushunchasi va uning asosiy komponentlari

Axborot madaniyati — bu shaxsning axborot bilan ishlash jarayonidagi madaniyati, mas'uliyatli yondashuvi va etik me'yorlarga amal qilishi.

Axborot madaniyati quyidagi komponentlardan iborat:

a) *Axborotni izlash ko'nikmasi*

ishonchli manbalarni tanlash,

ilmiy bazalardan foydalanish,

internetda filtrlangan qidiruv.

b) *Axborotni tahlil qilish va baholash ko'nikmasi*

fakt va fikrni farqlash,

manbaning ishonchliligini aniqlash,

statistik manipulyatsiyalarni tushunish.

c) *Axborotni qayta ishlash va yaratish*

plagiatdan qochish,

etika me'yorlariga amal qilish,

mualliflik huquqiga rioya qilish.

d) *Axborot xavfsizligi*

shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish

parollar xavfsizligi.

Mediasavodxonlikni ta'lim jarayonida rivojlantirish yo'llari

1. *Dars jarayonida media tahlil mashg'ulotlarini tashkil etish*

O'quvchilarga reklama, videolar, ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar misolida tahlil qilish topshiriqlarini berish.

2. *Kritiklik fikrlash bo'yicha treninglar o'tkazish*

Har bir axborotni savol bilan qarshi olish, dalillarni tekshirish, xulosa qilishni o'rgatish.

3. *O'quvchilarga axborot xavfsizligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar*

Parol yaratish bo'yicha ko'nikmalar,

Onlayn xavf turlari bilan tanishtirish,

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mashqlar.

4. *Media mahsulot yaratish loyihalari*

O'quvchilar o'zlari video, poster, blog yoki infografika yaratib, mas'uliyatli kontent ishlab chiqishni o'rganadilar.

5. Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish
raqamli vositalardan samarali foydalanish,
onlayn formatda ta'lim olish,
elektron resurslardan foydalanish.

Media manipulyatsiya turlari va ularning ta'siri

Bugungi raqamli makonda odamlar mediasavodxon bo'lmasa, quyidagi manipulyatsiya turlariga tezda uchrashi mumkin:

1) Feyk yangiliklar (Fake news)

Bu — ataylab noto'g'ri ma'lumot tarqatish bo'lib, ijtimoiy fikrni o'zgartirish, odamlarni chalg'itish maqsadida yaratiladi. Feyklar ko'proq:

siyosat,

tibbiyot,

iqtisod,

mashhurlar hayoti sohalarida tarqaladi

2) Deepfake texnologiyalari

Sun'iy intellekt orqali odamning ovozi yoki yuzini o'zgartirib, video yoki audio manipulyatsiya qilinadi. Bu jamiyat xavfsizligi uchun jiddiy xavf tug'diradi.

3) Framing — voqeani bir tomonlama yoritish

Media xabarni to'liq emas, balki ma'lum maqsadga yo'naltirilgan kesimda ko'rsatadi. Bu auditoriyaning voqeaga bo'lgan qarashini o'zgartiradi.

4) Clickbait — e'tiborni tortish uchun soxta sarlavhalar

Bu kabi sarlavhalar odamlarni maqolani ochishga majbur qiladi, ammo matn mazmuni ko'pincha mutlaqo boshqacha bo'ladi.

Raqamli kompetensiyalar va axborot madaniyati

Zamonaviy o'quvchi yoki pedagog quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur:

Texnik kompetensiya, kompyuter, planshet, smartfonni boshqara olish, dastur va ilovalardan foydalanish, Kommunikativ kompetensiya, onlayn muloqot madaniyati, ijtimoiy tarmoqlarda odob-axloq qoidalari, Axborot kompetensiyasi, ishonchli manbalarni tanish, ilmiy adabiyotlar bazalaridan foydalanish, axborotni tahlil qilish. Raqamli xavfsizlik kompetensiyasi, phishingdan himoyalash, zararli havolalarni aniqlash, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash. O'quvchilar orasida mediasavodxonlik yetishmasligining oqibatlari. Agar o'quvchilar mediasavodxon bo'lmasa, quyidagi muammolar yuzaga keladi:

Axborotni tanlab qabul qila olmaslik

Yolg'on axborotga ishonish

Ag'dar-to'ntar ma'lumotlardan ruhiy ta'sirlanish

Virtual qaramlik (internetga bog'liqlik)

Cyberbullying qurboniga aylanis

Trollar va provakatsion kontentlarga ishonish

Muammoli internet xatti-harakatlari

Mediasavodxonlikni oshirishda o‘qituvchining o‘rni

O‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajarishi muhim:

1) O‘quvchilardagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Har bir axborotni tekshirishga o‘rgatadi.

2) Media kontent bilan ishlashni o‘rgatish

Video, audio, infografika va bloglarni tahlil qilishni.

3) Mas’uliyatli onlayn xulq-atvorni shakllantirish

4) Media loyihalar yaratishga yo‘naltirish

Masalan: mini-reportaj, ijtimoiy rolik, ta’limiy blog, infografika tayyorlash.

5) Media xavfsizligi bo‘yicha treninglar o‘tkazish

Mediasavodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro tajriba (UNESCO asosida)

UNESCO mediasavodxonlikni rivojlantirishda quyidagi tamoyillarni tavsiya

qiladi:

Media va axborotning jamiyatdagi o‘rnini anglash

Axborotning iqtisodiy va siyosiy ta’sirini tushunish

Ommaviy axborot vositalariga tanqidiy yondashish

Media mahsulot yaratish ko‘nikmalarini egallash

Axborot iste’molida etik me’yorlarga amal qilish

Ko‘plab davlatlar — AQSh, Kanada, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya — maktab dasturiga mediasavodxonlik fanini alohida yoki integratsiyalashgan holatda kiritgan. O‘zbekistonda mediasavodxonlik bo‘yicha olib borilayotgan ishlar; O‘zbekiston Milliy Axborot Agentligi tomonidan turli media treninglar tashkil qilinmoqda. OTMLlarda “Mediasavodxonlik asoslari” fani yo‘lga qo‘yilgan. Bloggerlik madaniyati bo‘yicha seminarlar o‘tkazilmoqda. Yoshlar orasida internet madaniyatini oshirishga qaratilgan loyihalar yuritilmoqda.

Xulosa: Mediasavodxonlik va axborot madaniyati bugungi zamon talabi hisoblanadi. Raqamli jamiyatda muvaffaqiyatli bo‘lish, axborotdan ongli foydalanish, internet makonidagi xavfsizlikni ta’minlash, manipulyativ xabarlardan himoyalani uchun har bir inson ushbu ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur. Ta’lim muassasalari, pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning o‘zi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar

1. Potter W.J. Media Literacy. SAGE Publications.
2. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom.
3. Qodirova D. Mediasavodxonlik asoslari. Toshkent, 2022.
4. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum, 2019.
5. Axborot madaniyati: Nazariya va amaliyot. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2021